

Fængslernes virksomhed og arkitektur.

Af chefen for fængselsvæsenets arbejdsdrift C. AUDE-HANSEN.

En stor del af de pladser, der i dag er til rådighed for husning af frihedsberøvede lovovertrædere, findes i de vesteuropæiske lande i bygninger, der er fra 50 til over 100 år gamle. Indførelse af de kendte fængselssystemer, først og fremmest det filadelfiske og det auburnske, affødte fra begyndelsen af forrige århundrede et intensivt byggeri af lukkede celleanstalter. Anstalterne blev i overensstemmelse med de store krav til sikkerhed bygget meget solide, ofte fæstningsagtige, de er svære at slide ned i al deres massive soliditet, og for så vidt de ikke kasseres, fordi de på grund af deres udformning er uegnede til nutidig fængselsvirksomhed, synes selv de hundredårige at kunne se et nyt sekel i møde som fængsler.

Mange fængselsmænd, der i dag arbejder i disse gamle fængselsbygninger, føler sig hæmmede af denne ramme, der harmonerer dårligt med bestræbelserne for at gøre fængselsvirksomheden så lidt afvigende fra normal tilværelse som muligt. Disse fængsler er bygget over bestemte idéer, inspireret af bestemte opfattelser af, hvordan fangebehandlingen skulle være, først og fremmest tanken om isolation som forudsætning for enhver varig ændring i den frihedsberøvedes personlighed.

De foretagne bygningsændringer har bl. a. bestået i, at indvendige celler er afløst af udvendige, ophævelse af panoptisk korridor ved indføjelse af etageadskillelser og afløsning af de traditionelle små højtsiddende vinduer med vinduer af mere normal placering og størrelse. Man har sammenlagt celler for at skabe de fællesrum, der i hvert fald i Filadelfiafængslet ansås som overflødige, ja, direkte skadelige.

Selvom ændringerne ikke har kunnet føre til helt tilfredsstillende resultater, er det dog ofte forbløffende, hvor store mulighederne har været for forandringer. Dette har bl. a. haft sammenhæng med, at man i den tid, hvor man ikke kendte centraliserede departementer for statens bygningsvæsen, rationaliseringsnævn etc., ikke har været bange for store rum og gode lofts-højder. Denne fordel springer i øjnene, når man iagtager, hvor moderne fængselsbygningers pladsforhold kan være urimeligt sammenknebne.

I perioden mellem de to verdenskrige var fængselsbyggeriet temmelig sparsomt. Indførelse af særforanstaltninger for særlige grupper af lovovertrædere gav dog anledning til bygning af nye institutioner. Men der skabtes ikke nogen fængselsarkitektur, der som det var tilfældet med Filadelfia- og Auburnfængslernes var knyttet til bestemte mere enkle idéer om fangebehandling.

Man søgte oftest gennem et ét- og toetages pavillonbyggeri at skabe et nogenlunde naturligt miljø, der tillod en behandling af fangerne i grupper af overskueligt omfang.

Ingen kan beklage, at det nye byggeri savnede monumentalitet, men det må vist erkendes, at der for meget af dette byggeris vedkommende hverken med hensyn til bygningernes udformning eller deres placering udfoldedes noget større mål af fantasi. Ved løsning af opgaven — at opføre en flerhed af bygninger bestående af pavilloner med enkeltsoverum og fælles fritidslokaler, af værksteds- og administrationsbygninger — nåede man sjældnere at skabe et på en gang hensigtsmæssigt og menneskeligt miljø. Institutionspræget blev ikke mindre end i de klassiske fængselsbygninger.

I en artikel af John Magde i *British Journal of Criminology* (Volume 1 nr. 4, april 1961) peges på de foreliggende vanskeligheder for udformningen af fængselsbygninger. Der bygges så sjældent og så spredt, at der ikke har kunnet udvikles noget arkitektspeciale på dette område, som man f. eks. kender det fra bygning af teatre, koncertsale og skoler. Nutidens fængselsvirksomhed står for en stor del i det praktiske eksperiments tegn. Nogen inspiration i mere enkle og overskuelige idéer om fængselsvirksomhedens natur og formål har arkitekterne haft vanskeligt ved at hente hos fængselsfolkene, der er optaget af det praktiske, daglige arbejde og sjældent formår at gennemtænke problemet om den hensigtsmæssige anstaltsbygning.

Problemet har imidlertid nu fået en påtrængende karakter. En stigning i antallet af frihedsberøvede har i visse lande gjort fængselsbygningerne ikke blot kvalitativt, men også kvantitativt utilstrækkelige. Dette gælder Sverige og England, hvor man allerede er et langt stykke fremme. I Norge, hvor pladsmangel dog ikke har gjort sig gældende, har man et stort byggeprogram foran sig. I Danmark er man begyndt at overveje en fornyelse af en del af anstalterne.

Det er derfor prisværdigt, når fængselsinspektør Rafael i *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1961, side 175, har fremsat nogle betragtninger over fangebehandlingen i åbne anstalter i Danmark i tiden efter 1945 og fængselsarkitekturen. Selvom betragtningernes område kun omfatter en del af fængselsarkitekturen, nemlig den, der vedrører de åbne anstalter, og yderligere er særligt præget af den anstalt, som fængselsinspektøren er chef for, indeholder artiklen en problemstilling af almen interesse og natur, som der kan være god grund til at optage til debat.

Der er formentlig blandt praktikerne enighed om, at hver enkelt fange, både i åbne og lukkede anstalter, bør have sit eget rum til ophold i sovetid og fritid. Som argument mod fælles sove-

stuer anføres navnlig den nedbrydende virkning, som det ukontrollerede fællesskab på disse kan have. Mens fællesskabet på arbejdspladsen, ved undervisning og forskellige fritidsforanstaltninger er under en vis indflydelse og kontrol af funktionærerne, er man praktisk taget magtesløse overfor nedbrydende tendenser under en samtale efter afmønstringen. Det er dog et spørgsmål, om ikke det væsentligste motiv til at indføre enkeltstuer er det andet af fængselsinspektør Rafael fremhævede argument, at adgangen til at kunne trække sig tilbage og være alene er en menneskerettighed, specielt under en tvangsanbringelse. Ganske vist vil flere af lovovertræderne ikke have rådighed over eget værelse, når de er på fri fod. Mange stammer jo fra stærkt overbefolkede lejligheder. Imidlertid er der en afgørende forskel imellem et fællesskab, der bæres af familiebånd, og det påtvungne fællesskab, der finder sted i et fængsel eller anden institution for lovovertrædere. Der bør efter almindelig opfattelse kun være fællestuer i det omfang, hvor det er påkrævet af hensyn til fanger, der lider af angstanfald, når de er henvist til at være alene i et soverum. Disse tilfælde er formentlig ret sjældne.

Mens fængselsinspektør Rafael sikkert vil få medhold i sine betragtninger så vidt, tror jeg næppe, at alle fængselsmænd — i hvert fald i Danmark — vil kunne tiltræde de konklusioner, som han drager af denne grundbetragtning med hensyn til udformning af en åben anstalts arkitektur.

Alternativet til det af Rafael foreslåede motelfængsel, hvor hver fange har sin egen bolig, er en anstalt, bestående af pavilloner, hvor enkeltmandssoverummene er forbundet med en fælles korridor, og som er forsynet med samlingsstuer, hobbyrum etc. Det er Rafaels synspunkt, at alt fællesskab bør begrænses til tilfælde af kontrolleret aktivitet, altså fællesskab under arbejde, undervisning og organiseret fritidsvirksomhed, hvorimod han ikke tillægger det mere frie, af funktionærer kun delvis kontrollerede samvær i korridor og opholdsrum nogen positiv værdi. Hans standpunkt betegner en vis tilbagevenden til det filadelfiske synspunkt, hvilket han også selv fremhæver. Han finder det værdifuldt, at der gives fangen lejlighed til i enrum at kunne overveje sin situation, muligvis i lyset af den påvirkning, han har været ude for fra funktionærernes side.

Det er sikkert meget rigtigt i denne sidste betragtning, men det er et spørgsmål, om ikke denne adgang er tilstrækkeligt tilgodeset, når fangen har mulighed for at trække sig tilbage til eget værelse, hvortil de andre fanger ikke bør have adgang. Rafael fremhæver rigtigt, at vi i vor institutionspraksis i videst muligt omfang bør give fangerne mulighed for valg. Valget af ensomhed er muligvis sværere at realisere i en pavillon med fælles korridor end i det skitserede motelfængsel, men den om-

stændighed, at der kræves en større viljestyrke til et valg, skulle efter den tilgrundliggende tanke ikke være en ulempe.

Mine indvendinger mod Rafaels forslag til en ny udformning af fængselsarkitektur ved de åbne anstalter er iøvrigt dels af praktisk dels af principiel natur. Der ses i alt væsentligt væk fra de økonomiske hensyn. Det er givet, at motelfængslet vil være langt dyrere at bygge, når det skal indrettes med fuldstændige sanitære installationer til hver bolig, hvilket er uundgåeligt, men denne forøgelse af anlægsomkostningerne skulle efter Rafael være mere end opvejet ved besparelse af udgifter til opsynspersonalet. Den praktiske indvending vedrører bl. a. muligheden for at hindre, at fangerne i den varme årstid mødes i et fuldstændigt ukontrolleret samkvem på det frie areal, der indeslutes af motelfængslets fløje. Dette ukontrollerede fællesskab vil få helt andre og mere betænkelige dimensioner end det, der forekommer i en pavillonkorridor eller i et friluftsterræn i umiddelbar tilknytning til en pavillon med et begrænset antal pladser under opsyn af en fængselsfunktionær. Det vil ikke være muligt at forbyde fangerne et sådant ophold i fri luft og alene henviser dem til kontrolleret friluftaktivitet, f. eks. i form af idræt. Selv i tempererede zoner er der dage, hvor temperaturen i syd- og vestvendte rum er så høj, at det må betragtes som inhumant at forhindre en adgang til ophold i fri luft.

En indvending af mere principiel natur vedrører opsynspersonalets rolle i fangebehandlingen. Hvis Rafaels forslag gennemføres, reduceres opsynspersonalets rolle til væsentligt at bestå i observation og kontrol, hvorimod den direkte omgang med fangerne i væsentligt omfang vil bortfalde. Det bliver herefter foruden det specialuddannede personale (psykologer, socialarbejdere m. v.) alene arbejdspersonalet og lederne af fritidsaktiviteten, der vil få en direkte kontakt med fangerne. Rafael beklager denne reduktion i opsynspersonalets aktivitet, men mener, at fordelene ved ordningen opvejer denne ulempe. Vægten af dette argument må bero på, hvilken betydning man tillægger opsynspersonalets indflydelse og deltagelse i behandlingen i det hele. Adskillige anstaltsledere tillægger opsynspersonalets medvirken afgørende betydning. Fængselspåvirkningen består jo ikke blot i den direkte overtalelse eller andre direkte, formålsrettede aktiviteter, men også i den vanskeligere definerede og mindre håndgribelige betydning af den rette omgang med fangerne. Disse vil som følge af domfældelsen og frihedsberøvelsens tryk ofte være negativt indstillede over for anstalten, der opfattes som repræsenterende et fjendtligt samfund. Et trænet og erfarent personale, der stiller sig loyalt til de mere direkte behandlingsbestræbelser, er en vigtig faktor i nedbrydningen af denne antisociale holdning. Fangerne trænger under personlige kriser og vanskeligheder til en

uformel og let etableret kontakt. Hertil kommer de meget værdifulde iagttagelser, som opsynspersonalet kan meddele til terapeuterne i fængslet, hvad enten disse er af psykiatrisk, psykologisk, pædagogisk eller anden observans.

Der fremsættes undertiden af opsynspersonalet den påstand, at det er dem, der får det sande billede af fangen. Denne påstand kan ikke uden videre godtages. Det er givet, at den trænede terapeut tit trænger igennem en skal, som fangen kan opretholde under den daglige tilværelse i en mindre fangegruppe. Men så meget er der om påstanden, at der er adfærd, der kun afsløres ved det uformelle samvær på en afdeling, at der er reaktioner, som kun kan iagttages dér.

Man kan rejse det spørgsmål, hvor godt opsynspersonalet nu er rustet til den virkelig vanskelige og krævende opgave at være toneangivende og ledende i et fællesskab mellem tvangsanbragte personer under relativt frie former. Det må tage sin tid at komme fra et system, hvor fængselsbetjentens opgave overvejende var af rent sikkerhedsmæssig og kontrollerende natur til et system, hvor der tillægges ham en ganske anderledes betydningsfuld rolle i hele virksomheden i fængslet. Der kan dog peges på, at det ganske overvejende antal af de ansatte virkelig har formået at gennemgå denne omstilling. Den uddannelse, der gives den pågældende gruppe, er ganske stadig for kortvarig, men den er dog med til at give fængselsfunktionærerne en faglig indstilling overfor deres arbejde. Hertil kommer den praktiske træning, der ligger i mange års tjeneste og omgang med frihedsberøvede lovovertrædere. Evnen til at omgås fangerne på en rolig og afbalanceret måde og til at opdage, når der indtræder kritiske faser i deres psykiske tilstand, beror afgjort også på den praktiske erfaring. Det er min bestemte overbevisning, at man ikke bør eliminere det almindelige opsynspersonales deltagelse i fangebehandlingen. Denne opfattelse vil især blive delt af lederne af institutioner for særligt vanskeligt klientel.

Endnu en betragtning af principiel natur. Filadelfiasystemet og tildels også Auburnsystemet var et erklæret mistillidsvotum til fangernes muligheder for at leve i flok. Det ansås eo ipso for givet, at en gruppedannelse indenfor et fængsel måtte være et onde. Selvom Rafael ikke forkaster fællesskabet i dets kontrollerede og aktive form, ligger der dog stadig i hans forslag en vis formodning om, at det er de skadelige indflydelser, der vil dominere i pavillonfællesskabet. Denne formodning stemmer ikke med alle gjorte erfaringer. Ved en hensigtsmæssig sammensætning af gruppen og ved en forstandig ledelse af denne kan der også opstå noget positivt af et fællesskab mellem personer, der vel er forskellige, men i mangt og meget i samme situation. Det gruppeterapeutiske arbejde bygger på en sådan antagelse.

Dette, der foregår under ledelse af faguddannede psykologer, er utvivlsomt af stor værdi til forebyggelse af, at der opstår asociale eller antisociale fangegrupper, der modarbejder fængslets officielle formål, men det kan ikke stå alene. Det må støttes og suppleres med det arbejde, som en uddannet og erfaren fængselsfunktionær kan udøve på en afdeling og en arbejdsplads. Sigtet i dette mere uformelle gruppearbejde er selvfølgelig mere begrænset; der er ikke tale om en egentlig personlighedsbearbejdelse, men blot om en almindelig indirekte pædagogisk virksomhed. Ved at sætte fangen i et fællesskab med andre, der er i samme situation som han selv, får man en målestok for, i hvilket omfang han er i stand til at modstå påvirkninger af negativ natur.

Forskellen mellem Rafaels og min opfattelse på dette punkt beror muligvis også på, at han først og fremmest vil skabe et miljø, der er gunstigt for de direkte intense behandlingsbestræbelser, som han sammen med sine medarbejdere iværksætter på Kragsskovhede. Jeg vil snarere lægge accenten på at skabe et menneskeligt miljø, hvilket efter min opfattelse indebærer, at der er et valg mellem enrum og et friere fællesskabsmiljø.

En mere generel diskussion af den arkitektoniske udformning af en anstalt skal iøvrigt ikke forsøges her. Jeg skal blot pege på, at anstaltbygninger, der er opført til andet formål, overtaget af fængselsvæsenet og udbygget efter dettes behov, ganske vist kan være nok så brydsomme i det daglige, men at de har den fordel, at miljøet ikke bliver institutionspræget.

Dette skulle også gerne kunne opnås ved et nybyggeri. Det kræver fordomsfrihed og fantasi. Fængselsbyggeriet, særligt bygning af lukkede anstalter, må i et vist omfang være bestemt af de krav til sikkerhed og kontrol, som fuldbyrdelse af frihedsberøvelse over for lovovertrædere uvægerligt må kræve. Inden for de herved givne rammer er der imidlertid et betydeligt spillerum, der bør udnyttes til at skabe et miljø, hvor ansatte og indsatte kan trives.

Et nordisk samarbejde på dette område ville sikkert vise sig nyttigt. Uanset foreliggende nuancer i opfattelserne af fangebehandlingsudformning er de grundlæggende problemer fælles.

Aude-Hansen.